

Kulturmiljöenheten
Olle Lind
Direktnr. 023-814 21
Fax nr. 023-812 28
olle.lind@w.lst.se

Rek + mb

Malungs kommun
Box 14
782 35 Malung

Bildande av kulturreseptatet Kvarnstensbrottet i Östra Utsjö, Malungs socken och kommun

LÄNSSTYRELSENS BESLUT

Länsstyrelsen beslutar med stöd av 7 kap. 9 § miljöbalken (SFS 1998:808) att förklara Kvarnstensbrottet i Östra Utsjö som kulturreseptatet. Reseptatets gräns anges med innerkanten av röd streckad linje på bifogad karta, bilaga 1. Reseptatets namn skall vara Kvarnstensbrottet i Östra Utsjö.

För att trygga syftet med kulturreseptatet beslutar länsstyrelsen med stöd av 7 kap 5 § miljöbalken att nedan angivna föreskrifter, under rubriken Föreskrifter, skall gälla för reseptatet. Med stöd av 3 § förordningen (SFS:1998:1952) om områdesskydd fastställer länsstyrelsen bifogad skötselplan, bilaga 2.

Förvaltare av reseptatet är Länsstyrelsen i Dalarnas län.

SYFTE

Syftet med kulturreseptatet är att bevara ett av Sveriges största kvarnstensbrott genom skydd och vård av områdets kulturhistoriska och biologiska värden. Den övergripande inriktningen på skötseln är:

- att lämningarna av kvarnstenbrytningen i form av gruvhål, varphögar, kvarnstensämnen, husgrunder m m skall bibehållas intakta och väl synliga.
- att växtligheten kring lämningarna i form av äldre gran- och tallskog med tillhörande vegetation sköts på ett sätt som bevarar dess karaktär och biologiska värden.

- att upprätthålla goda förutsättningar för att turistiskt och i undervisningssyfte visa upp spåren av kvarnstensbrytningen.

RESERVATSFÖRESKRIFTER

A. Inskränkningar i rätten att använda mark- och vattenområden

Med stöd av 7 kap 5 § miljöbalken är det utöver vad som gäller i lagar och förordningar inom reservatsområdet inte tillåtet:

- att nyanlägga väg
- att anlägga luft- eller markledning
- att uppföra mast eller liknande anläggning
- att uppföra ny byggnad eller annan anläggning
- att bedriva täkt, gräva, schakta, borra, fylla ut, täcka över, spränga, dika, dämna eller utföra liknande handling
- att plantera skog eller markbereda
- att anordna upplag
- att plocka lavar

Länsstyrelsen kan efter ansökan medge undantag enligt 7 kap 7 § miljöbalken från föreskrifter under A, om särskilda skäl föreligger.

B. Förpliktelse att tåla intrång

För att tillgodose syftet med reservatet förpliktas med stöd av 7 kap 6 § miljöbalken ägare och innehavare av särskild rätt till fastigheten att tåla följande intrång:

- utmärkning av reservatet
- uppförande av anordningar för besökare såsom informationstavlor, gångstigar m m.
- skötsel av området i enlighet med gällande skötselplan
- dokumentation och uppföljning av skötselarbetet

C. Ordningsföreskrifter

Med stöd av 7 kap 30 § miljöbalken, om rätten att färdas och vistas inom reservatet, är det utöver vad som annars gäller inte tillåtet:

- att framföra motorfordon, utom snöskoter på markerad skoterled, fordon för skidspårläggning och fordon för skötseln av reservatet
- att rubba, flytta eller ta bort varp eller kvarnstenar
- tälta eller ställa upp husvagnar
- göra upp eld

MOTIVERING TILL LÄNSSTYRELSENS BESLUT

Kvarnstensbrottet i Östra Utsjö är ett av Sveriges största kvarnstensbrott, ca 1,7 km långt. Brytningen av kvarnstenar har här pågått under flera hundra år, tills den lades ned i slutet av 1800-talet. Minst 30 000 kvarnstenspar beräknas ha brutits i Östra Utsjö. De stora varphögarna och kvarlämnade kvarnstensämnen vittnar om den omfattande verksamhet som har pågått här.

Kvarnstensbrottet är ett tydligt exempel på en av de olika hantverk och binärningar till jordbruket, som varit en viktig förutsättning för försörjningen och bygdens utveckling, i de för jordbruk mindre gynnade områdena i Dalarna.

Kvarnstensbrytningen i Östra Utsjö är också betydelsefull för förståelsen av ett viktigt led i det agrara samhällets livsmedelsproduktion. Såväl hand- som skvaltkvarnar fordrade goda kvarnstenar. Bergrundens speciella sammansättning i Östra Utsjö gav möjlighet att framställa kvarnstenar som var av hög kvalitet och därmed mycket efterfrågade.

För upplevelsen av kvarnstensbrottet är den omgivande naturen i form av äldre gran- och tallskog av mycket stor betydelse. Det skydd som kvarnstensbrottet har som fornlämning enligt kulturminneslagen, är inte tillräckligt för att skydda kvarnstensbrottets samlade upplevelsevärden. En påbörjad avverkning av skogen i brottet kunde hejdas genom att Malungs kommun år 2000 köpte in fastigheten, under förutsättning av statligt stöd för en kulturresevatetsbildning.

Länstyrelsen bedömer därför att för att långsiktigt skydda kvarnstensbrottet i Östra Utsjö är bildandet av ett kulturresevat nödvändigt. Härigenom kan kvarnstensbrottet säkerställas och utvecklas som en upplevelserik kulturmiljö och ett intressant besöksmål.

ÄRENDETS HANDLÄGGNING

Länstyrelsens kulturmiljöenhet har i samråd med Malungs kommun tagit initiativ till kulturresevatetsbildningen. Ett förslag till skötselplan har tagits fram av Malungs kommun 2001, som kompletterats av länstyrelsen under år 2002.

Remissvar

Länstyrelsen har i ärendet samrått med Riksantikvarieämbetet och Malungs kommun. Malungs kommun har härvid framfört att kommunen förutsätter att länstyrelsen anslår medel till skötsel av resevatet samt att det i resevatet skall vara tillåtet att framföra fordon för vintertida spårläggning för skidspår och för skötsel av resevatet.

ADMINISTRATIVA DATA

Fastighet: Östra Utsjö s:25
Socken: Malung
Kommun: Malung
Läge: x 6727,31 y 1388,34, ca 3 km sydost om Malung
Ek karta: 13 D 5h
Areal: 11 ha
Markägare: Malungs kommun
Planbestämmelser: Malungs kommun ÖP, Riksintresse kmv (W 23 58)
Fornlämning nr: 589 i Malungs socken
Förvaltare: Länsstyrelsen i Dalarnas län

ÖVERKLAGANDE

Detta beslut kan överklagas hos regeringen, kulturdepartementet, bilaga 1.

KUNGÖRELSE

Beslutet skall kungöras på det sätt som är föreskrivet i för författningar i allmänhet.

I den slutliga handläggningen av detta ärende har deltagit landshövding Ingrid Dahlberg, beslutande, länsassessor Inger Svanström, länsarkitekt Lars G Ingelström, handläggare Raimo Laurila och länsantikvarie Ulf Löfwall föredragande.

Ingrid Dahlberg

Ulf Löfwall

DELT: IS
LI
RL

Bilagor:

Hur man överklagar
Skötselplan
Karta med avgränsning av reservatet

Kopia till:

Riksantikvarieämbetet med skötselplan och karta
Naturvårdsverket
Fastighetsregistermyndigheten i Dalarnas län med karta
Malungs kommun, kulturnämnden
Skogsvårdsstyrelsen, Malung
Dalarnas museum
Planenheten
Miljövårdsenheten

2003-11-03

Kulturmiljöenheten
Olle Lind
Direktnr. 023-814 21
Fax nr. 023-812 28
olle.lind@w.lst.se

SKÖTSELPLAN FÖR KULTURRESERVATET KVARNSTENSBROTET I ÖSTRA UTSJÖ MALUNGS KOMMUN

2003-11-03

SKÖTSELPLAN FÖR KULTURRESERVATET KVARNSTENSBROTTET I ÖSTRA UTSJÖ

Bilaga till Länsstyrelsen i Dalarnas beslut 2002-12-16, dnr

Kommun:	Malung
Socken:	Malung
Fastighet:	Östra Utsjö s:25
Areal:	11 ha
Fastighetsägare:	Malungs kommun
Förvaltare:	Länsstyrelsen Dalarna

SYFTE

Syftet med kulturreseptatet är att bevara ett av Sveriges största kvarnstensbrott genom skydd och vård av området kulturhistoriska och biologiska värden.

Den övergripande inriktningen på skötseln är:

- att lämningarna av kvarnstenbrytningen i form av gruvhål, varphögar, kvarnstensämnen, husgrunder m m skall bibehållas intakta och väl synliga.
- att växtligheten kring lämningarna i form av äldre gran- och tallskog med tillhörande vegetation sköts på ett sätt som bevarar dess karaktär och biologiska värden.
- att upprätthålla goda förutsättningar för att turistiskt och i undervisningssyfte visa upp spåren av kvarnstensbrytningen.

2003-11-03

BESKRIVNING AV RESERVATET

Kvarnstensbrottet i Östra Utsjö är ett av Sveriges största kvarnstensbrott. Brottet ligger på en höjdsträckning ca 3 km söder om Malungs samhälle, på en höjd över havet av 390-420 meter. Kvarnstenbrottet har en långsmal utsträckning, ca 1,7 km långt och ca 50 –170 m brett. Utbredningen följer det stråk av skiffrig sandsten med kvartskorn som är den geologiska förutsättningen för brytningen. Kvarnstensbrottet består av dagbrott, varphögar med kvarnstensämnen samt husgrunder och rester av liggmilor.

Kvarnstensbrottet har åtminstone sedan 1700-talet delats in i det Nya och Gamla brottet. De två områdena har olikartad karaktär. Mellan områdena finns en övergångszon med mindre gruvhål.

Det gamla brottet, som ligger i södra delen av reservatet, präglas av vattenfyllda gruvhål, omgivna av stora, mossbevuxna varphögar. Växtligheten här består av 100-årig tät granskog. Denna del av brottet är klassad som nyckelbiotop av Skogsvårdsstyrelsen. Husgrunder och rester av liggmilor finns inom området.

Mellan det gamla brottet i söder och det nya brottet i norr ligger ett mellanområde med spridda, mindre gruvhål. Skogen i detta område avverkades 1999. Detta område präglas idag av hög gräsväxt och begynnande slyuppslag.

Det Nya brottet i norra delen är torrare och bevuxen med gles tallskog. Ett långt, sammanhängande dagbrott, ca 10 – 20 m brett, går genom det Nya brottet, med uthuggna ca 5 höga bergväggar. Dagbrottet omges av omfattande varphögar med kvarnstensämnen. I området finns också husgrunder och rester av liggmilor. I närheten av det långa dagbrottet finns mindre hål, som sannolikt är spår efter provgropar för att finna ytterligare berg med för kvarnstensbrytning, lämpliga egenskaper.

Genom brottet går en markerad vandringsstig. Utmed vandringsstigen finns ett antal informationstavlor som tagits fram av länsstyrelsen i samarbete med Malungs kommun. En informationsbyggnad och rastplats är under uppförande i anslutning till den norra delen av brottet.

KULTURHISTORISK BAKGRUND

Kvarnstensbrytningen i Östra Utsjö har en mycket lång historia. Enligt vissa forskare har brytningen av kvarnstenar i Östra Utsjö börjat redan på 700-800-talet med en omfattande spridning av kvarnstenar till fr a Mälardalen under vikinga- och medeltid. Detta har dock ifrågasatts av andra.

Kolprover från en liggmila i området har datering till 1400- 1600-tal. Det äldsta skriftliga belägget för brottet är från 1677/78. Redan på 1700-talet talas det om det gamla och det nya brottet, vilket tyder på att brottet har brutits under en lång tid dessförinnan. De mycket stora varphögarna, som helt tillkommit genom

2003-11-03

hantverksmässig produktion, är också ett tecken på en långvarig brytning på platsen.

Domstolprotokoll från slutet av 1600-talet vittnar om försäljning av kvarnstenar från Malung till södra Dalarna och Värmland. Uppgifter från 1700-talet talar även om försäljning till Norge.

Den stora produktionen av kvarnstenar och deras geografiska spridning visar på deras höga kvalitet, vilket även Linné vittnar om vid sitt besök i Malung 1734. Den geologiska sammansättningen av stenen med en skiffrig sandsten med inslag av kvartskorn, gjorde kvarnstenarna självvässande: Detta var en stor fördel, då kvarnstenarnas malyta inte behövde huggas upp med jämna mellanrum på dessa stenar.

Under 1700-talet var brottet uppdelat i andelar, som ägdes individuellt med brukningsrätt. Ägarna kom huvudsakligen från de näraliggande byarna: Östra Utsjö, Myckelby, Grimsåker, Backbyn och Böle. Enligt Linné skedde brytningen under vinterhalvåret. Man tillverkade såväl större stenar för b la skvaltkvarnar som mindre handkvarnar för hemmabruk. Själva tillverkningen av kvarnstenarna från det lösbrutna ämnet, förefaller ha skett både i brottet och hemma vid gårdarna.

Verksamheten vid kvarnstenbrottet i Östra Utsjö upphörde på 1870/80-talet efter en längre tids nedgång.

Vid sidan av den egentliga kvarnstensbrytningen finns lämningar av byggnader och liggmilor i området. Byggnaderna har sannolikt använts som smedjor för reparation av järnverktygen för brytningen och kanske som värmestugor om vintern. För smidet behövdes träkol från milorna.

Kvarnstenbrytningen i Östra Utsjö har haft mycket stor omfattning och pågått under en lång tidsrymd. Brytningen har utgjort ett betydelsefullt näringsfång och viktigt komplement till det magra jordbruket i bygden.

VEGETATION

I den södra delen av reservatet, det Gamla brottet, består växligheten av drygt 100-årig granskog. Miljön är fuktig med vattenfyllda gruvhål, rik hänglavsforekomst och värdefull kryptogamflora. I detta område finns sparsamma förekomster av violettgrå tagellav *Bryoria nadvornikiana*, skuggblåslav *Hypogymnia vittata* och kötticka *Leptoporus mollis*. Området har pekats ut som nyckelbiotop av skogsvårdsstyrelsen.

I övergångsområdet mellan Nya och det Gamla brottet avverkades skogen 1999. En hyggesvegetation med hög gräsväxt och sly präglar detta område.

I det Nya brottet dominerar en gles tallskog på torra hållmarker. Inslag av björk, sälg och smågranar förekommer också. I början av 1990-talet skedde här en gallring av skogen, med syfte att erhålla karaktären av gles, äldre tallskog.

2003-11-03

SKÖTSELOMRÅDEN

1 GAMLA BROTTET

Det Gamla brottet präglas av de djupa, vattenfyllda kvarnstensgruvorna, de mossbevuxna varphögarna och den gamla granskogen. I området finns också lämningar efter kolmilor och husgrunder. I detta område finns också en värdefull kryptogamflora.

Kvalitetsmål:

Den samlade upplevelsen av kvarnstengruvorna i en djup, fuktig granskog är tillgänglig för besökaren. En trolsk, förtätd stämning råder. Lämningarna av kvarnstensbrytningen är bevarade och synliga.

Skötselmål:

Gångstigar, husgrunder, milor och siktpassager mellan stig och större gruvhål har årligen hållits fria från sly och ev vindfällen.

Restaureringsåtgärder:

Enstaka siktlinjer in mot större gruvhål öppnas genom försiktig röjning av yngre träd.

2 ÖVERGÅNGSZON

Mellan det Gamla och det Nya brottet har, genom en omfattande avverkning som genomfördes 1999, ett område som saknar skog skapats. Detta område präglas av flera mindre gruvhål i ett långsmalt stråk, med omgivande varphögar.

Kvalitetsmål:

Området har skogskaraktär. De mindre gruvhålen och andra lämningar i området framträder tydligt. En skärm av flera tallskog ger tillräcklig skugga för att hämma tillväxten av gräs och slyvegetation.

Skötselmål:

Högre sly- och gräsvegetation har avlägsnats vart annat år. Sly- och gräsvegetation i gruvhål och på varphögar har årligen avlägsnats.

Restaureringsåtgärder:

En skogsskärm av flera tall etableras i området, genom att lämpliga ungtallar sparas.

2003-11-03

3 NYA BROTTET

I det Nya brottet dominerar en gles tallskog, med vissa inslag av gran och björk. Ett långt sammanhängande dagbrott, omgivet av stora varphögar präglar detta område. Varphögarna är på vissa ställen kallmurade. Lämningar av liggmilor och husgrunder finns bevarade i området.

Kvalitetsmål:

Området har karaktär av gles tallskog. Dagbrott, varphögar, husgrunder och lämningar av liggmilor är bevarade, tydliga och upplevelsebara för besökaren, så att det är möjligt att få en uppfattning om brytningens stora omfattning.

Skötsel mål:

Högre sly- och örtvegetation har avlägsnats vart tredje år. Vindfällerna har borttagits vid behov. Dagbrott, varphögar och övriga lämningar har årligen hållits fria från sly och högre örtvegetation. Vissa mindre träd, fr a tallar har sparats för förnying.

Restaureringsåtgärder:

Torkat ris i området från tidigare avverkning röjs bort.

4. VANDRINGSSTIG OCH SKYLTA

I Kvarnstensbrottet finns det 6 stycken informationstavlor uppsatta utmed en markerad vandringsled. Vid parkeringen i norra delen av brottet sitter en större informationstavla med samlad information om kvarnstensbrottet. I södra respektive norra ändan finns skyltar som utöver specificerad uppgifter om platsen för skylten innehåller samlad information om hela området. Ytterligare tre skyltar finns inne i brottet som berättar om olika aspekter av kvarnstensbrytningen och om naturen. Skylthållarna är av gråmålat trä med svart plåttak.

För mottagandet av besökarna finns en mindre byggnad med intilliggande toalett, sittplatser, grillplats m m. Denna anläggning ligger vid vändplanen på den väg som leder fram till Kvarnstensbrottet.

Kvalitetsmål:

Skyltar och markeringar av gångstigar är läsliga och tydliga, men inte så framträdande att de stör upplevelsen av de historiska lämningarna och naturen. Skyltställen och mottagningsanläggningen är välvårdade och tydliga.

2003-11-03

Besökaren kan hitta i området, röra sig utmed stigarna och få lättbegriplig och relevant information om Kvarnstensbrottet.

Skötsel mål:

Översyn av mottagningsanläggning, stigar, markeringar, skyltställ och skyltar har genomförts årligen. Brister har åtgärdats vid behov så att anordningarna kontinuerligt hålls i gott skick.

Restaureringsåtgärder:

Markering av stigar förtydligas. Några av informationsskyltarna har placerats något felaktigt och bör flyttas. Skyltningen kompletteras med några mindre skyltar som markerar husgrunder och liggmilor. På enstaka fuktiga ställen i södra delen av brottet kompletteras gångstigen med spång.

2003-11-03

Sammanfattning och prioritering av skötselåtgärderna

Skötsel-åtgärd	När	Var	Vem
Röjning	Årligen/ vart annat och vart tredje år beroende på område och typ av lämning	Omr 1 - 3	Malungs kommun
Skyltar och gångstigar	Årligen	Omr 1 - 3	Malungs kommun
Mottagningsanläggning	Årligen	P-plats	Malungs kommun
Uppföljning av kvalitetsmål	Enligt uppföljningsplan	Hela området	Länstyrelsen
Uppföljning av skötselmål	Årligen	Hela området	Länstyrelsen och Malungs kommun

LITTERATUR

Hedblom, B. 1996. Huggning av ställsten och kvarnsten i Salabygden – på jakt efter bortglömd historia. Västmanlands fornminnesförening och Västmanlands museum. Årskrift 1996.

Jacobsson, M. Upptäck kvarnstensbrottet i Östra Utsjö, Malung. Utgiven av Länstyrelsen i Dalarnas län 1998.

Kresten, P.& Elfwendahl, M. 1994. Malung en glömd kvarnstensmetropol. Skinnarebygd. Malungs hembygdsförenings årsbok 1994. Malung.

2003-11-03

Kresten, P. Larsson L. & Larsson L-I. 1996. Kvarnstenar från Malung samt en inventering av Kvarnberget. Analysrapport 1- 1996, Geoarkeologiskt Laboratorium, UV-Uppsala.

Kresten, P. 1998. Malung eller Sala? Diskussion om kvarnstensbrottets betydelse från vikingatid till nyare tid. Forskningsrapport nr R 1-1998, Geoarkeologiskt laboratorium, UV-Uppsala.

Pettersson, T.J. -E. 1977b. Kvarnstenshuggning. Malung – ur en sockens historia 4. Malung.